

Bartókiána, a Temesi-hipertext (Temesi Ferenc: *Bartók*)

Temesi Ferenc legújabb (nagy)regénye, a *Bartók* ismét föladja a leckét a hivatásos és a nem hivatásos befogadóknak.¹ Tarján Tamás (2012) egyenesen *Bartókiánának* nevezi. A nyelvész számára elsősorban a regény formai, szövegszerkesztési, szemiotikai megoldásai (hálózatosodása) jelentik a szellemi kihívást. Ezek tudatosabb, jobb megismerése, megértése és megértetése mindenképpen segítheti a befogadást. Tanulmányom célja: a Temesi-szöveg hálózatainak a vizsgálata. Különös tekintettel arra, hogy Temesi regényei nemcsak a posztmodern regény egyes jellemzőit, hanem a posztmodern filozófiájához illeszkedő internet (világháló) nyelvi jegyeit (pl. hipertextualitás) is magukon hordozzák. A tanulmány második felében a befogadói élményhez adok támpontokat. Elemzésem folytatása korábbi Temesi-írásaimnak (pl. Balázs 1989, 1997, 1998).

A Temesi-hipertext

Papp Ágnes Klára (2009) Temesi szövegeit inkább a neoavantgárd körébe sorolja, Temesi Ferenc önmagát azonban posztmodern írónak tartja, műveinek nyelvisége, folyamatos nyelvi (ön)reflexivitása pedig értelemszerűen besorolható a posztmodern stílusba. A jellemzően Temesi-stílus már az első regényben megjelenik (*Látom, nekem kell lemennem*, 1977), a *Por* (I–II., 1986–1987) sikere nyomán regénytrilógiájában (*Por–Híd–Pest*) stabilizálódik, a *Kölcson Idő* című újságregényben (regényújság) (2006) kiteljesedik (szétaprózódik); az újabb nagy regényben, a *Bartókban* (2012) azonban némiképp visszatér a korábbi epikai megoldásokhoz (három regény az egyben); ám a szövegek koherenciájában, hálózatosodásában újabb és újabb megoldások bukkannak fel.

Következzen egy rövid áttekintés a Temesi-féle formabontó szerkezetekről, montázstechnikáról, szövegszerveződésről: szótárregény (*Por*), jóskártya, kínai pálcikajóslás (*Híd*), a titkos kínai hadművészet 36 hadicsele (*Pest*), sakkjátszma (*Királyáldozat*), újság (*Kölcson Idő*). Papp Ágnes Klára (2009) szerint Temesi módszerre teszi a formabontást. Ennek néhány elemére korábban felhívtam a figyelmet (Balázs 2007: 152): mágikus megoldások, fésűfogszerkesztés, multimedialitás, kollázs (montázs), kisformából összeálló nagyforma, illetve ahogy Jánossy (2012) nevezi: fragmentált forma.

¹ Alexandra, Pécs, 2012, 599 oldal.

Temesi az első magyar író, aki az intertextualitást tudatos programmá emelte. Az internet magyarországi megismerésével és elterjedésével az intertextuális programja fokozatosan hipertextuálissá alakul át. *Por* című regénye még az internet előtti világ terméke, de szótárformája már felfogható hipertextnek is. Az 1990-től megjelenő munkáiban egyre fokozottabban van jelen az internetes szövegalkotás számos jelensége, legegységesebben a *Bartók*ban.

A posztmodern és az internet összekapcsolódása filozófiai (antropológiai) kérdéseket is fölvet. Ropolyi László (2006: 13) egyik axiómája: „az Internet felépítésében, szerveződésében és működés módjában éppen a posztmodern értéket valósítja meg: *az Internet egy posztmodern eszköz*”. A posztmodern szöveg-szerveződés legnyilvánvalóbb formája: a hipertext. David Crystal (2001: 202–4) úttörő monográfiájában kiemeli a hipertext és az interaktivitás szövegformáló szerepét. A hazai szakirodalomban a kérdésre elsők között érzékenyen reagált Benczik Vilmos (2006: 229–33), de a hipertextes (soklépcsős) szövegépítést elsősorban tudományos szövegekben tudja elképzelni, az irodalmi szöveg alinearitásával kapcsolatban kétségei és félelmei vannak.

Mi számít hipertextnek? Benczik Vilmos (2010: 499) lexikonmeghatározása szerint: „olyan főszöveg, amelynek »alszövegei« vannak. Akkor jön létre, amikor a szöveg alkotója eltér a nyelv kötelező egydimenziós linearitásától, s mondatójának egyes elemeihez (szavaihoz, mondataihoz) olyan magyarázatokat, kiegészítéseket, megjegyzéseket, kommentárokat stb. fűz, amelyek ugyan nem okvetlenül szükségesek a szöveg gondolati ívének követéséhez, de a szöveg egyes elemeit megvilágítják, árnyalják, esetleg színezik [...] A nyomtatott szöveg sajátosságai viszont korlátot szabnak a ~ alkalmazásának, mivel a két szövegrétegnél többet a befogadó csak nagy nehézségek árán tud követni.* Az internet viszont kiterjeszti a ~ alkalmazásának lehetőségeit [...] a szövegekben elhelyezett linkek segítségével akár öt-hat vagy még ennél több hivatkozási szint is gyakori, ráadásul ezek a linkek nemcsak további szövegekre, hanem képekre, hangokra, mozgóképekre is utalhatnak. Gyakoriak lehetnek az egyes szinteken belüli keresztutalások is.”

Boda–Porkoláb (2012: 7–8) a hipertext három alapelvét említi: csomópont, link, bejárás, amelyek megadják a hiperszöveg (hipertextuális szöveg) jellemzőit. Fölhívják a figyelmet arra, hogy a hipertext nem az informatikával jelent meg. Konceptiója már a szövegközi utalásokkal ellátott konkordanciaszótárakkal, kereshetővé tett bibliakiadásokkal, szócikket összekapcsoló lexikonokkal, kommentált irodalmi alkotásokkal felbukkant. A számítógépes technológia azonban a hipertext új minőségét teremtette meg. Maga a szó (*hypertext*) korai, 1960-as évekbeli megjelenése is mutatja, hogy a jelenségre korábban fölfigyeltek. Boda–Porkoláb (2012: 44) adata szerint Theodor H. Nelson alkotta meg az első definíciót: „A hypertext alatt nem-folyamatos [non-sequential] írást értek; olyan szöveget, amely elágazik, és választási lehetőséget ad az olvasónak, mely leginkább egy interaktív képernyőn olvasható. Általában kapcsoló elemekkel [links] összekötött szövegdarabok soraként képzelik el, melyek különböző útvonalakat biztosítanak az olvasónak.”

Temesi Ferenc szótárregénye tehát még a hagyományos kultúrában is felfogható volt hiperszövegnek. Az informatika kiteljesedésével, mindennaposá

válásával azonban a számítógépes hiperszöveg a korábbi jelenségeket megsokszorozta. Ennek egyik látványos eredménye: a *Bartók*, amely a digitális írásbeliség számos jegyét hordozza magán. Ezek a következők: intertextualitás, csomópont, elágazás, kapcsolódás, különféle útvonalak bejárása.

Messiás-sorsok

Temesi Ferenc *Bartók* regénye nem adja meg könnyen magát. Másként viszonyítja Bartók kedvelőit és nem kedvelőit, nyilván sokakat eltávolít, de jelenthet egyfajta utat, közelítést is Bartókhoz. Ahogy már Temesinél megszokhattuk, a *Bartók* regény sem „egy” regény, hanem ismét három (ahogy a *Por*, *Híd*, *Pest* is az), és sokféle haladási (olvasási) irányt (bejárási lehetőséget) is mutat. Temesi regényében Bartók életrajza két szálon, a történetmesélő (Életrajzoló) életének egy szakasza egy szálon fut. Mindhárom szál gyakran megszakad, mert a regény 110 számozott fejezetre oszlik. Ebből (nem egészen szabályosan) 85 fejezet foglalkozik Bartókkal és 25 az Életrajzolóval (Osztovits 2012). A szerző törekszik arra, hogy a nem bartóki szálat asszociációkkal (említésekkel, nevekkkel stb.) közelítse a bartóki szálhoz (kapcsolódás).

A „kettős” bartóki regényszálból az egyik: Bartók Béla életrajzának első fele (1881–1940): Nagyszőlőstől a világhírig, a felfutás, a házasságok, a siker, Magyarország, utazások a világban; a másik regényszál az amerikai emigráció hat éve (1940–1946). A két szál természetesen számos helyen egymásra utal, reflektál, ahogy a gyermekkor és a felnőttkor folyamatosan egymásba játszik. A gyermekben benne van a felnőtt, ahogyan a felnőttben is a gyermek. A két bartóki szálaban keveredik a valós (dokumentatív) és a fikciós elem. Temesi elolvasta, fölhasználta és sok helyen idézi is a Bartók-irodalmat (levelek, emlékezések, honlap; vö. Forrásjegyzék, 595 – intertextualitás). A megjelenítésre kínálgató részeket, leginkább Bartók elképzelt emberi arcát azonban írói fantáziával – elsősorban párbeszédekben – alkotta meg. A regény attól is izgalmas, hogy keveredik benne az ismert (nem ismert) bartóki életút a fikciós elemekkel, vagyis folyamatosan kérdéseket/kétségeket támaszt.

Temesi változatos, életszerű (azaz összetett) képet „rajzol” Bartókról. Tudjuk, hogy csodagyerek, és már gyermekkori befelé fordulását megértjük az arcát elcsúfító bőrbetegsége kapcsán. Sikertelenül (Geyer Stefi), de sikeresen is szerelmes, azután képes elhagyni a szerelmes, érte önmagát szinte fölálldozó asszonyt (Ziegler Márta) egy másikért, akiben a világhír kapcsán párját és műveinek tolmácsolásában utódját látja (Pásztor Ditta). Gyermekait szerető családapa, bár a két asszonytól való két fiúgyermekének nevelése karrierje miatt háttérbe szorul. Sikeres művész, de legbelül folyamatosan küzd az ellene irányuló intrikákkal. Bőven kap dicséretet, de mégis mintha boldogtalan lenne. Végül pedig óriási programja, feladata lenne még, de az elhatalmasodó betegsége lehetetlenné teszi ennek megvalósítását. „Üresen jöttem erre a világra, üresen is akartam elhagyni, ez a kötelességem. De már tudom, hogy nem lehet” (585).

Ugyancsak tanulságos és olvasmányos Temesi (egyértelműen önéletrajzi vonatkozású) jelenkori művészregénye, lényegében a regény megszületésének kör-

nyezete, háttere. A jelenkori művészregény az utóbbi évtized (2000–2011) személyes eseményei (a helyszínek: a Magyar Szívtestőr szerkesztősége, Újlipótváros, Margit körút), részben a regény írásának története, de előre-hátra utalásokkal beágyazva az elbeszélő egész élettörténetébe, amelynek különleges summázata, foglalata az életének fő fordulóit egybefogó 89. fejezet. Tízéves napilapos munkájának sztorijai egészen a plágiumvádig és az elbocsátásáig, a Kislábúval való összeköltözés, szerelem és annak ellobbanása, a megjelenő impotencia (ennek leírása azt hiszem, első és egyedülálló irodalmunkban), a pánikbetegség („félelem a félelemtől”, 63) bemutatása, a csaknem halálos betegség a nagy ivászatok és „zabálások” következménye (gyomorkilyukadás), a lábadozás, a kórházi rémképek-látomások stb. Ez az évtized a magyar médiában a valóságshow-k, az interneten a web2-es közösségi terek, magánélet-kitárulkozó kapcsolatteremtő portálok világa, nem meglepő, hogy az író (Életrajzoló) mintha ezt idézné meg. Föltűnő, hogy mindhárom szál egyfajta kudarc, bukás (vö. Molnár 2012). Az első szál Bartók magyarországi, a második USA-beli kudarca, a harmadik az Életrajzoló elbukása a napilap szerkesztőségében. S csak némi biztatást jelent, hogy közben megszületik a regény, a *Bartók*...

A regény harmadik szála a *Bartók* főcímmel támasztott elvárások miatt szerzetlen, gyakorlatilag nem kapcsolódik az első kettőhöz. Persze kereshetünk és találhatunk párhuzamokat: a zene (sőt a zenélés), Temesi ismertett programja: a beattól (Beatlestől) Bartókig (Osztoivits 2012) vagy éppen a Temesi-életműben többször emlegetett helyszín: Rákoshegy (Bartók egy ideig ott élt, Temesi is), a népi és a modern kultúra szükségszerű kapcsolata, egymásból építkezése, vándorlás a világban, a betegségek, kórházi kezelések. De ez aligha elegendő ok arra, hogy az Életrajzoló beleírja magát egy Bartók-regénybe. Talán a Bartók személyiségében meglévő rokon vonások ösztönözték az író erre. Efféle idézetek árulkodnak erről: „Béla mindig azokkal van, akikkel igaztalanul bántak el” (49), „Béla azokkal szemben a legkíméletlenebb, akiket szeret” (248). Vagy talán az a rokon vonás, hogy Temesi Bartókban látja a tragikus sorsú magyar művészértelmiségi prototípusát. A magyarsághoz mélyen kötődő, ám nemzetközi színvonalon is bizonyított művészt, akit hazájában mégis a meg nem értés, az irigység vesz körül. Nem véletlen a „Messiások” többszöri emlegetése: „Rám legnagyobb hatással A magyar Messiások voltak akkor, hiszen én magamat is ilyen Messiás-félelem képzeltem. Ha a magyar poéta sokat kell szenvedjen, a magyar zenész százszor annyit” (228). Az Ady-párhuzam többször is visszatér: „Ady megmutatta a célt. Bartók az akart lenni a zenében, ami Ady a költészetben” (285); vagy Csáth Géza a Nyugatban: „Hasonlít ez a fantáziabirodalom az Ady Endrééhez. Csakhogy Bartók vidámabb, egészségesebb. Az ő szarkazmusa derültebb” (284). Illetve az életrajzírói szövegben, súlyos betegségében, látomásként: „kétszer álmodtam azt, hogy Ady Endre szenvedéseit, gyötrődéseit élem át, a szellemi magyar Ugar miatt. Kivert a víz” (346). Ady és Bartók állítólag találkoztak, de a legendárium szerint csak egy suta bemutatkozás, kézfogás erejéig (229). Nem tudtak egymással mit kezdeni. Bartók fájdalmas sértettségét, megbocsátani nem tudását mutatják ezek a sorok: „egy esztendővel ezelőtt engem mint zeneszerzőt hivatalosan ki- végeztek. Vagy az illetőknek van igazuk: akkor én tehetségtelen kontár vagyok;

vagy nekem: akkor ők a hülyék. Mindkét esetben köztem és köztük (ti. vezető zeneembereink, Hubay stb. közt) zenéről szó sem lehet” (247).

A regényben a magyar küldetésesség, a Messiás-sors (költővezér) talán legutolsó határozottan emblematikus alakja is felbukkan: Illyés Gyula. Például a külső mérce szempontjából: „úgy kell magunkra tekintenünk, mintha kívülről, idegen szemmel látnánk magunkat. Az a baj, hogy a legtöbb honfitársunk nem járt külföldön, ezért nem is ismeri ezt az érzést. A hal csak akkor tudja, mi a víz, ha a partra vetik” (176). A küldetésesség azonban egy példázatszerű történetben is megjelenik a regény 41. fejezetében. Az író, mivel sokat tartózkodik otthon, egy idős hölgygel együtt elvállalja, hogy felvonókezelői tanfolyamot végez, és meghibásodás esetén segít kimenteni a liftben rekedteket (az idős hölgy közben visszalép): „így lettem én magányos liftmentő” (195). Könnyű fölfedezni a párhuzamot Illyés gátörmetaforájával. A példázat könnyen értelmezhető, mint a (kelet-közép-európai) író küldetése, feladata: konkrét segítség az embereknek, a társadalomnak. Így alighanem romantikusnak, giccsesnek vagy népnevelőnek is hat az üzenet, ám Temesi, a liftmentő távolító ironiájával ezt feloldja: „Néha meg rám jön a frász, ha mondat közben zavarnak... Jólesik a hála, de legyünk rajta túl minél hamarabb. Meg aztán egyszer volt egy szerelmespár is, akit kiszabadítottam. Égtem, mint az aprófa. Akkor jutott eszembe, hogy a madár is azt hiszi magáról, hogy szívességet tesz a halnak azzal, hogy fölemeli” (195).

Kiemelendő egy fontos motívum, amely ugyancsak összekapcsolja az életutakat: a barátságé, a megélt és vágyott barátság fontosságának a hangsúlyozása. Bartók esetében megidéződik Ady, Kodály, és hosszasan szerepel az Amerikában élő, Bartókot segítő Illés Ágota (a Vörös Hadsereg tisztje és kommunista Illés Béla USA-ban élő testvére). Az Életrajzoló esetében pedig még több a barátidézés: Ilia Mihály, Szabados György (402), Cseh Tamás (232), (a magának legendás sorsot kitaláló [Rózsa-Flores]) Eduárdó (Edu, 275), Lázár Ervin (378), Kemenczky Judit (294), Makovecz Imre (382), Szepesi Attila (466), Csaplár Ferenc (469), Páskándi Géza (514).

A regény mozaikossága okán kínál számos kiemelkedő részletet: a Konrád György „látogatójára” emlékeztető, San Franciscót leíró, (utólag bevallottan) Kerouac-fordítás (320), a szomorú jelenkori játék a csekkek befizetésének a sorrendje, az úgynevezett csekksakk (330), a föld jövőjéért való aggódás (342). Vagy ilyen gondolatokat találunk: „Kár azokért az emberekért, akik sose énekeltek, s meghaltak a bennük lévő zenével” (73); „A gyerekek csak pazarolják az időt, és mivel élvezik ezt, nem is veszítenek semmit. Az idő értékesebb, mint a pénz. Több pénzt szerezhetsz, több időt nem. Pedig a gyorsaság az, amit a gazdagok szeretnek megvenni a pénzükkel. Az autókban is” (82); „Az embereket, akiknek sok pénzük van, de nincs idejük, gazdagoknak hívjuk. Azokat, akiknek idejük van, de pénzük nincs, szegényeknek. A legértékesebb ajándékok: a szerelem, a barátság, a szereteteinkkel töltött idő, az egészség, a figyelem, a jelenlét, csak és kizárólag a természetlen, meddő, nem jövedelmező, nem termelő, magyarul improduktív idő gazdag és termékeny talajában gyökereznek” (154); „Isten egy kőben alszik, egy virágban álmodozik, egy állatban mozdul, és az emberben ébred fel. A remény azok álma, akik felébrednek. De ez oly kevés az álom birodalmához képest” (345).

Összefoglalva: a harmadik (sokak által vitatott, kritizált) regényszál az első kettőtől tartalmilag meglehetősen idegen. Fölvetik, hogy miként kerül a szellemi óriás, Bartók mellé egy sok tekintetben kisszerű, 20. század végi, 21. század eleji vagabund művész históriája. Ha a fenti okokat nem fogadjuk el, akkor még kettőt tudok felhozni: a) Temesi folyamatosan beleírja magát a történeteibe, b) valamennyi nagyregénye így építkezik.

Regényes számmisztika

Értelmezői és olvasói kulcskérdés tehát a regény három szála, azok összekapcsolódása. Temesi, hogy megkönnyítse a befogadást, a 110 fejezetre tagolódó regényben három piktogrammal különíti el a három szálát. (Bejárási útvonalat jelölő elem.) Ezek a következők: fekete háromszög: Bartók életének 1940-től 1946-ig tartó, amerikai egyesült államokbeli, emigrációs, végső szakaszát jelöli. Fekete négyszög: Bartók élete a születéstől az amerikai emigrációig. Fekete kör: az Életrajzoló főként utóbbi évtizedének eseményei. (Állítólag üres négyzettel akarta jelölni, de fekete kör lett belőle.²) A szálak sajátos, de később mintha megbomló ritmusban követnék egymást: háromszög-négyszög-kör.

Temesi természetesen utal a regényben magában is a négyszög-kör-háromszög megoldásra, a 103. (kör) jelzetű fejezetben ez szerepel zárójelben: „(közösségi portál a több százezer közül a világhálón) semmire se jó, csak arra, hogy boldog, boldogtalan jelezze, hogy ismer vagy ismerni akar” (556). Vagyis a hagyományos irodalmi formában szereplő jelrendszer meglátása szerint megfelelő lehet egy közösségi hálónak (iwiw, Facebook).

Temesi bevallott törekvése, hogy a Fibonacci-féle számsor logikájának fellessze meg művét. A Fibonacci-féle számsorozat képzési szabálya: minden tag egyenlő az előző két tag összegével: 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89. A 110-es számot (a regény fejezeteinek számát) is három Fibonacci-szám adja ki: $21 + 34 + 55$.

Az egyes élet- és idősíkok között sok helyen találunk érintkezést, kapcsolódást. Érdekes formai megoldás a 69. fejezet (a regény kétharmadán túl, a regény 76%-a). Ebben a fejezetben (álomban?) összekapcsolódik múlt és jelen (körrel van jelölve, de háromszög is lehetne). Bartók egy San Franciscó-i szállodában reggelizik, és odalép asztalához az Életrajzoló. Itt mondja el Bartók ezt a szép mondatot: „Az én zenémet a legjobban a gyerekek és az állatok értik” (317). Ki tudja miért, itt, ebben az egybekapcsoló, központi fejezetben bukkan föl a magyar kultúra egyik legfurcsább figurája, Frida Khalo, az író szerint „magyarcigány-mexikói keverék” (319), festő, hihetetlenül hányatott, kalandos és szörnyű sorsú életművész, akivel kapcsolatban jól értesült az író. (Mexikóvárosban, mint számon tartott furcsa magyarnak mindig elmesélik a történetét.) Egy másik ilyen furcsa összekapcsolódás a 88. fejezet: itt a Cantata Profanáról szóló részben szövődik össze (nehezen értelmezhetően) néhány szegedi emlék – no meg a bartóki szál.

² Temesi személyes közlése (2012).

A 69. és a 89. fejezet egyfajta csomópontnak tekinthető. A 69. (egyébként „beszélő számként is értelmezhető) fejezet egyfajta „három az egyben”, és ráadásul kis beleérzéssel az aranymetszés szabályainak is megfelel („Mutass jobb természeti formát, mint az aranymetszés” [487], de hozzáteszi: „Azért egy kicsit belenyúltam a matematikailag jól kiszámított szerkezetbe. A keletiek tudják ezt, sőt az ókori görögök is. Mielőtt kész a kép, egy picit el kell térni, nem lehet tökéletes emberi mű” [488]). A 89. (mágikus) fejezet pedig (Fibonacci-szám) az Életrajzoló életének summázata: Szegedtől a világ bejárásáig. Ezek a formai megoldások a Temesi-regények korábbi szövegszerveződési megoldásaira is emlékeztetnek.

Tarján Tamás (2012: 113) egyenesen Temesi-féle számmissztikáról beszél. Temesi Ferenc neve kétszer hat betűből áll (6+6), a *Por* 666 fejezetből (szócikkből), a *Por* főszereplője Szeles András, a *Hid* főszereplője Zoltán András neve ugyancsak 6+6 betű. A Bartókban szereplő anagrammanév: Terence Mefis (ugyancsak alterego) már a 7+5-ös osztást követi, de a végeredmény 12. Bartók neve 6 betű. (Kodály Zoltán ugyancsak beleillik a 6+6-os felosztásba, de a Bartók regényben csak mellékszereplő, kissé árnyalatlan, de jó barát.) A 6, de különösen a 666 a sántán száma. (A Temesi-regények további számmissztikájához lásd Balázs 1998.)

Temesit olvasva föltehetjük a kérdést (amelyet az Életrajzoló is föltesz magának): „Él zavarban volt... melyik írásából csináljon stílust, vagy melyik stílusából írást” (59). Sokakban fölvetődik a regény mozaikszerűsége (a program tehát Temesinek egész írásművészetét jellemzi), amelynek általában egyik erőteljesen kiütöző példája az idézetszerűség (a sokféle szövegek közöttiség/intertextualitás). Temesi már kezdetben kialakította a hagyományos és a mai folklórból, valamint a magyar és világirodalomból vett idézési technikáját (folklorizmus, neofolklorizmus), de ez az utóbbi évtizedben, talán az informatikai (digitális, technokulturális) fordulat hipertextuális-hiperexpansziós hatására kiteljesedett. (Temesi úgy tartja magáról, hogy ő „szorgalmazta”/vezényelte a 2000-es évek elején az első internetes/többkező regényt.) Szerepel utalás McLuhanra, a legnagyobb médiagurura: „A rádió, a tv, a számítógép idegrendszerünk kiterjesztése” (179).

Általában nagyon sok jelzett (és jelzetlen) vendégszöveggel dolgozik az író, és láthatóan nemcsak ennek logikája (hogyan illessze be a szövegbe), hanem filozófiája (mire való, hogyan működik az idézet) is foglalkoztatja. Részben az érintettség okán is, hiszen Életrajzoló egyik életeseménye egy plágiumbotrány. A regény ebben a tekintetben adalék napjaink külföldi és hazai plágiumbotrányaihoz is. Temesi így vélekedik az idézésről: „Az író hivatásos tolvaj. Az újságíró csak alkalmi besurranó” (173); „Az irodalom nem más, mint idézés” (281); „ha egy szerzőtől lopsz, tolvaj a neved, ha többitől, tudós” (336). Hogy mennyire foglalkoztatja az idézés, kétszer is közreadja a tanácsot: „Ne idézz mindig, mondd el, amit te tudsz...” (240); „Ne idézz!” (349); „A neten mindent lehet (ellopni), a printben nem építhető be a szövegbe semmi?” (573). A rejtett és a nyílt idézés, vagyis a szövegek közöttiség ma már filozófiailag-esztétikailag aligha vitatható kérdés (természetesnek tartjuk), de arányai néha meghökkenthetik az olvasót. Két helyen is utal az írástechnikára: ÍR. TÖRÖL. ÚJRAÍR (stb.) (257, 272).

Találunk hosszas, egyes esetekben a tematikából teljesen kilógó citátumokat. Ezek kitérőnek, kalandnak esetleg érdekesekek, de ha célirányosan (folyamatosan,

cselekményt követve) olvasunk, kérdéseket vetnek föl. Ne feledjük, akárcsak a *Híd* esetében, ez a regény is idézőjellel kezdődik és végződik. Csakhogy a *Híd*-ban még alig észrevehető, itt már óriási, egész oldalassá növelt idézőjelet találunk a regény elején és végén, talán a „gyengébbek kedvéért” (7 és 593). A szerző még saját szövegének véglegességével kapcsolatban is szkeptikus: „minden mű két átdolgozás között lebeg egészen a szerző haláláig, sőt tovább” (67). Egészen furcsa megoldás (de korábbi Temesi-művekben is tetten érhető) ismerőseinek naptárszerű felsorolása (pl. 178). A regény végén Forrásjegyzék (595) található, ez a megoldás szépirodalmi regényekben szokatlan, bár már Esterházy Péternél is előfordul.

Narráció

Az idézettechnika sokfélesége okozhat értelmezési zavart. Elfogadtuk, talán meg is szoktuk, hogy egyes íróink nem követik a hagyományos magyar idézettechnikát (az egyenes, élő beszédben sor eleji gondolatjellel vagy idézőjellel jelezzük azt, hogy éppen valaki beszél). Temesi mellőzi a párbeszédet efféle jelölését (többnyire csak a Bartók-irodalomból átvett hosszadalmas szó szerinti idézeteknél/leveleknél használ idézőjelet). A párbeszédet jelöletlensége sokszor okoz gondot, nehezen dönthető el, hogy éppen, aktuálisan ki beszél, esetleg kit idéznek (pl. 32., 63., 70. fejezet). Nézzünk egy példát (70. fejezet):

Veled is?, kapott bele Él. [az utolsó konkrét utalás arra, hogy ki beszél, Él, a férfi]
Kislábú tovább fújta a nótát és a füstöt. [narrátor]

Mi nem akarunk erősebbnek látszani... [hosszú idézet] vagy kilyukadna a gyomrunk. [végig Kislábú, a nő]

Ez a gyomorkilyukadás most miért? [férfi]

Emlékezz csak a Zolira. Aki a végén már csak pálinkát evett. [nő]

Most is szeretem. [férfi]

Én is. [nő]

Na jó. [férfi]

Ez volt kapcsolatuk kulcsszava. [narrátor]

Rajongani csak nők tudnak, a családunkért [itt csak a birtokos személyjel igazít el, hogy ismét idézet van, de még nem tudjuk biztosan, hogy a férfi vagy a nő beszél-e] képesek vagyunk feladni az álmainkat, olykor magunkat is, úgy, hogy meg se bánjuk. Képesek vagyunk férfinéven leélni az életünket. [itt válik világossá, hogy a nő beszélt] (329).

A narráció változatossága, sokfélesége olykor megértési zavart okoz. Tudvalévő, hogy a beszéd narrációbeli idézésének két fő módja van: a) egyenes beszéd (oratio recta) és b) függő beszéd (oratio obliqua), illetve ezek a esetjei. Például a 70. fejezetben a narrációnak a következő módjait tapasztalhatjuk:

a) Egyenes beszéd (idézet): „Ezt a régit most miért olvasod?, kérdezte a mókás, harlekin arcú Kislábú. [nő]

Mert meg akarom mutatni neked, honnan jutottam el Bartókhoz.” [férfi]

- b) Szabad függő beszéd (átmenet a szabad és a függő beszéd között; átélt beszéd, az elbeszélő beleképzei magát valakinek a gondolatmenetébe, gyakran nem dönthető el, hogy belső vagy külső beszédről van-e szó): „Nem akarunk hősök lenni (mondjuk legyőzték se!), és inkább a hátunk fáj, mert mi ott cipeljük a gondokat, mondta a Mici, a masszörnöm, mind szívinfark-tust kapnánk, vagy kilyukadna a gyomrunk” (329).
- c) Szabad egyenes beszéd (az elbeszélő a megidézett beszédet nem ágyazza be a szövegbe központozási jelek, segédzavak segítségével, így az olvasónak kevés információja van arról, hogy éppen kinek a szövegét olvassa): „Ez 1967 májusában volt, mondta Él. Gimis voltam. [eddig a férfi, egyenes beszéd] Tovább olvasott. [tipográfiai jelölés nélkül átmege elbeszélői narrációba] (327). És: „Kislábú azt mondogatta magában, hogy ez nem szeret, nem szeret, csak hátulról akar engemet. Mert utálja a pofámat. [eddig a nő, egyenes beszéd] Ez nem volt igaz. Ami igaz volt: Él szeretett hátulról...” [tipográfiai jelölés nélkül megy át narrációba] (326–7).
- d) Elbeszélői nézőpont:
 Egyes szám első személyű elbeszélő: „Nem tudom, hol kezdődött a szerelmi sivatag” (326).
 Egyes szám második személyű elbeszélő (az egyes szám első személyű átképzéses változata): „Ez annyit jelentett: meg se próbálkozz velem!” (326).
 Egyes szám/többes szám harmadik személyű (általános) elbeszélő: „Az ember tíz évig mártírként tűrte, amit a Mártírok útjával és vele csináltak” (326); „Amikor elmentek a vendégek, Élék lefeküdtek az új ágyra...” (326).
- e) Olykor a szerkesztő (A szerk.) vagy az író (?) is belekotnyeleskedik a szövegbe: „Az amerikaiak irtóznak a fénytől... szeretik a redőnyöket lehúzva tartani (*Mi is. A szerk.*)” (140).

Szöveghálózat

Az egyes fejezeteken belül nagyon gazdag, összetett, olykor burjánzó és szétszaladó a témafejlődés, gyakori (meglepetésszerű) az elágazás (az internet világában linknek nevezzük a más szövegre, szövegrészletre való ugrást). A hagyományos, lineáris szövegben azonban mégis van egy logikus szál, visszatérés, harmónia, amely keretet ad a megértéshez. A 70. fejezet témafejlődését alaposan vizsgálva, a fő téma, amelyet az író el is árul: az ember. A (körrel jelölt) fejezet konkrétan azonban egy megnevezett városrészről szól, ahová Kislábúhoz (barátnő) költözik: Újlipótváros (átnevezi: Újlipótvár). A fejezetben visszatérő téma a zsidóság, a férfi-nő kapcsolat (a szexuális elhidegülés), valamint meglehetősen szervesen, de mindig „bevillan” Bartók is (kapcsolódás).

- a) A zsidóság a következő környezetekben jelenik meg: [esetleges háttértudás: Újlipótváros a pesti zsidóság egyik negyede] – máramarosi zsidó népdalgyűjtés – felirat: hitközségi tábla – kiabáló (zsidózó) ember – „Miért zsidózol?” / zsidó nevezetességek / meggyilkolt zsidók.

- b) Férfi-nő: Kislábú (nő) lakása – franciaágy – szerelmi sivatag (elfordulás) – női jellem – (kocsmá: „feleségszomorító”) – Szőke Démon – impotencia – alkalmi nők („Kapt be, mondta, mintha neki lenne mit”).
- c) Bartók: „honnan jutottam el én Bartókhoz” – „hogyan jövök én Bartókhoz”, „apukád Kodály keze alatt tanult” – „Oscar Petersont tegyem föl, vagy *Bartók V. vonósnégyesét*”? – „Te se vagy egy Bartók!”.

A 70. fejezet három jól szétválasztható részre oszlik, és különlegessége az, hogy mindhárom rész fő témája 7-7 nagyobb altémára osztható (az altémák még tovább szegmentálhatók). Mindegyik fő téma a helyszínnel (Újlipótvár) kezdődik, majd mindegyikben visszatérően, ritmusosan megjelenik a zsidóság, a férfi-nő kapcsolat és Bartók. Az első két részben van egy-egy „szöveg a szövegben” rész, vagyis egyfajta (idézőjelekkel nem jelölt) vendégszöveg: 1. felolvasás az író első könyvéből, 2. Tücsi, a bróker írása a csekkokról. (A 3. részben számos kocsmái történet, sztori van.)

Hogy ez a (sokszor meglehetősen nagy ugrásos, kihagyásos) szövegszerkesztés mennyiben a modern informatikai eszközök nyelvi hatása, nem tudhatjuk. Az idézés mint probléma azonban ide kapcsolható. Temesit foglalkoztatja ennek az új nyelvi világnak a működése, és erre utal is: „Több milliárd könyv van, és fele annyi olvasó se. A számítógépes, telefonos önmegvalósítás, a blog és az sms, már az abszurd határáig vitte el ezt a folyamatot. Mindenki ír, senki se olvas” (282). Egészen más okból (valószínűleg az rossz olvasmányok kedélylohasztó hatása, esetleg a kritikák lélektani következménye) miatt írhatta Bartók, és emelte ki Temesi kötete mottójául: „Tulajdonképpen legjobb semmit se olvasni, csak írni, tekintet nélkül minden jelszóra” (5). Nyilván az író is foglalkoztatja a sokféle szöveg kereszteződése, a terjengősség. Kritikusai szemére is vetik, hogy terjengős, több (visszamaradt) publicisztikai hordalékkal van teli, és legalább 100 oldallal karcsúbbá lehetne tenni (pl. Jánossy 2012, Tarján, 2012). A hosszas, szervesetlen idézetek az olvasót inkább kizökkentik, mint kíváncsivá teszik. A 70. fejezet témafejlődését így vázolhatjuk fel (3 fő rész, azon belül 7-7 altéma):

[EMBER – mindig az emberről szól a mese, egyébként ez: VÁROSRÉSZ/HÁZ]

Újlipótvár(os)

franciaágy

szerelmi sivatag (szexuális elhidegülés)

evés

felolvasás

/első könyve + reflexiók = „hogyan jövök én Bartókhoz?”/

magyar zsidó népdalgyűjtés

Újlipótvár

feliratok, firkák, kiabáló (zsidózó) ember

Simone de Beauvoir: férfi és nő

a nő világa (Kislábú) (mit tegyék föl: „Bartók V. vonósnégyesét”?)

szókirakós

kocsmá

/Tücsi írása a csekkokról/

Újlipótvár

antikvárium

zsidózás – pesti zsidó nevezetességek (net)

Magyalerdő kocsmá, kocsmasztorik (taxis, taxissztori)

kocsmamember-típusok („Te se vagy egy Bartók”)

foghiány (impotencia)

alkalmi nők

Szövegformák

Papp Ágnes Klára (2009) a korábbi Temesi-szövegek jellemzői között ezeket sorolja fel: anekdota, formabontás, műfaji határátlépés, önéletrajziség, korkép, rövidtörténet, szerkezet. Mindezek a Bartók-regényre is érvényesek. A Bartók-regény szövegkavalkádját a maga teljességében nem mutatom be. Csak a példákat hozok: (hagyományos folklór) mese, meseformulák: Tombác Jánostól (91), indián mese a prérifarkasról (100); népdal: Faggyú gyertyát égetek én... (127); (átmenet) anekdota, vicc: Hogyan születtek a zenészek? (158); néprajzi minieszék: a madártej dialogizálva (12), a szalonnasütés leírása (95); anekdotikus magyarázatok: Eb ura fakó, Ugocsa non coronat, írta a lefordíthatatlanul magyar Ady, az örök magyar dacról, Kutjának kutya az ura, Ugocsa nem koronáz – tudniillik a legkisebb, Ugocsa vármegye volt az egyetlen, amelyik nem fogadta el királynőnek Mária Teréziát (23); (irodalom) vers: La Cigale et la fourmi (La Fontaine: A tücsök és a hangya) (273); (gyakorlati műfajok) fogalmazás: A tücsök és a hangyák (272), levél (456), „haláltánc”, 18 levél (542), idézetek a zenéről (530); (modern folklór) Ahány nép... (leginkább internetes felsorolás-sorozat) Makacs magyar vagy, ha... (18), tanácsok (498), átvétel: bagó címszó (a *Por* című regényből) (88) stb.

Nyelvi játékok

Temesi a regényben számos helyen programként is megfogalmazza nyelvi törekvéseit (önreflexió). Az egyik ilyen helyen: „Az igazi irodalom mindenekelőtt a nyelv legeslegvégső határig való megterhelése... Az irodalom nem más, mint idézés” (281). Vagy a beszédaktus-elméletre rímelve: „A szavak cselekvési módok, amelyek hatással vannak a változásokra. A nyelv erő” (85).

Temesi burjánzó, szűnhetetlen nyelvi játékaira, szójátékaira már korábban felfigyelhettünk, az író most is tobzódik a nyelvi játékok dzsungelében. Mindenkit komolyan foglalkoztat a neve (nomen est omen, gondoljuk öntudatlanul is). Utánajár Bartók nevének. A jelentésfejtésben meglehetősen szabadon vélekedő Czuczor–Fogarasi-szótárból ezt olvassa ki: „A Barta, Bartók szó tehát harcost, harcolót jelent” (300). Mint már jeleztem, Bartók neve a nem bartóki fejezetekben is felbukkan. Néha meghökkenően és kicsit eltávolítóan is játszik a névvel: „Bartók az alattam lévő lakásban lakott vagy öt évig. Nem a Béla. A Robi” (397).

Ősi nyelvészeti antropológiai működés a becézgetés, Temesi ugyancsak kedveli a névjátékokat. A két főszereplő, Bartók és Életrajzoló személyiségének összetettségét, sokarcúságát stilisztikailag is jelzi beceneveik sokasága: Bartók esetében is: *Béla, B., Mister BB., Mr. Bí*, de még inkább a másik szereplő: a névhe-lyettesítő Életrajzoló (Bartók és a saját életét rajzolja, nem írja) sokszor „beszélő” becenevei (amelyek élethelyzetekre is utalnak): *Él, Éli, Éles, Élező, Életraj Zoli, Ételrajzoló, Életharcoló, Élv, Lélekrajzoló*; Budapest nevét is megsokszorozza: *Fele Buddha, fele pest, Butapest* (45), illetve egy részét, a Városligetet: *Ligécia, Ligi, Ligó, Liszé* (45).

A regényen (és az egész életművön) folyamatosan követhető nyelvi reflexió, leginkább nyelvi játék, disszemináció (jelentésszóródás) által. Következzen néhány beszédes példa.

Szóferdítés, szótorzítás: *cihológ* (pszichológus, 49), *lápíró, óságiró* (lapíró, újságiró, 59), *szabaddulás* (felszabadulás, 91), *Budakanász* (Budakalász, 97), *polihiszterika* (polihisztor nő, 124), *hóttög Mekdönci* (hot dog, McDonald's, 174), *zenebeszerző* (189), *filharmókus* (állítólag Bartók tréfája, filharmonikus, 214), *nyögdijs, nyűgdijs* (nyugdijs, 272), *Népszabó* (Népszabadság, 276), *golyóirat* (folyóirat, 294), *Fiatál Fűrészek Klubja* (Művészek, 295), *Rácpácegres* (378), *Tévirati Iroda* (Távirati, 381), *Mogyer Szöcjalusta Méhkaspart* (Magyar Szocialista Munkáspárt, 417), *zongorilla* (zongorista, 534).

A rendszerváltás megnevezései: *rendváltás, gatyaváltás* (16, 173), *atya-váltás* (277).

Sajátos megnevezések: *jelengyalázó* (kocsma, 34), *tőke nélküli kapitalizmus* (175), *Magyar Szívtestőr* (azonosíthatóan a Magyar Nemzet, 59), „radioaktív-tévépasszív nemzedék” (296), *feleségszomorító* (kocsma, 332), *író-nemolvasó találkozó* (399).

Népies szólás: *Hol jársz, kelsz, ahol a madár se jár?* (szegedi válasz:) *Kelők-járok, mint a nyomorúság* (89), *Magyar vónék, ha idő lönne hozzá, akárcsak öt-percnyi* (Dugonics nyomán, 93), *Aki szalonnát övött, annak sikos a szája* (96), *Sülj áldott, pirulj áldott* (kenyészütő formula, 185), *Béla hallgatott, mint a harang nagypénteken* (362), *A legény, mindazonáltal, ha a kalapjába szarik is, legény marad* (365), *jobb száz irigy, mint egy szánó* (366), *Anyám, borogass, ez olyan lila* (474), *átestött a hét szégyönönön* (ahogy Szegeden mondták), *többet játszott a fűtykőssel, mint kisgyerek a csörgővel* (535).

Népnyelvutánzás (csángók): *bolondojzon, foglalkojzon, gondolkoztatok* (132, 133, 134).

Torzított szólások is: *Amszterdam megér egy klisé*t (360), *hányni jár belé a lélek* (419). Sajátos, költői szóalkotások: *jelengyalázó* (kocsma, 34.), *múltkészítő* (újságszerkesztőség, 94.), *szellemi sámli* (nem túl okos, 122.), *szellemi takaréktűzhely* (ua., 124.), *ha rövid az idő, toldd meg egy féléssel* (506).

Szójáték: „*mért született hébernek, mért nem inkább négernek*” (73), *pápuák kok pengettek poros fát* (285).

Rímes szólások: *nézek, mint Rozi a moziban* (232), *Ások, mint mások* (261), *nem a Téalapó, nem a Gestapó* (328), *Ádám bátyám lábát rázván pávát látván pávává vált* (417), *édes-kedves krumplileves* (554).

Paradoxon: *Gömbvillám a birsalmakompótban* (119).

Modern szólás (idézet): *Neki a halál olyasmi, ami mindig mással esik meg* (33), *A humor gyilkol, viszont ártatlan* (34), *Az életben... úgy élünk, mint hal a fán* (65), *a rosszakat errefelé kitüntették, azután agyonlőtték. A jókat előbb agyonlőtték, azután tüntették ki* (122), *a csók emlékeztető arra, hogy két fej jobb, mint egy* (142), *A negyven év az ifjúság öregkora, az ötven az alkony ifjúsága* (191), *Dolgozott, mint állat* (191), *a munka a szegények sportja* (231), *Egy politikai rendszer megváltoztatásához elég két hét, mint '56-ban, a gazdasági rendszerhez hat év kell, a társadalom megváltoztatásához három nemzedék se elég* (257), *Az öregek veszélyesek: nem törődnek már veled, mit hoz a jövő* (308), *A teli gyomor pedig süket* (343), *Belőlünk még nem loptak ki minden anyagot* (344), *ami életet ad, az meg is öl* (350), *A gyermek – Isten legnagyobb találmánya* (368), *szarból nem lehet várat építeni* (396), *Minden kövér emberbe egy sovány van bebörtönözve* (422), *oly korban élünk, amelyben a pizzafutár előbb ér az ember otthonába, mint a rendőrség* (422), *A zene a hangok és a csend érzelmeket kiváltó elrendezése, létezésének lényege az idő* (452), *Már úgy öregszem, hogy a műfogaim is hullanak* (471), *Az embereknek ugyanazok az ellenségeik, mint a könyveknek: tűz, időjárás, saját tartalmuk* (476), *Aki nem hal meg, megöregszik* (493), *egy gyermek tapasztalatok nélkül, de isteni motyóval érkezik a világba* (584), *Üresen jöttem erre a világra, üresen is akartam elhagyni, ez a kötelességem. De már tudom, hogy nem lehet* (585).

Temesi több helyen kifejtette, hogy nagyon szereti a magyar nyelvet.³ A nyelvi reflexiót, sőt a nyelvhelyességet szolgáló megjegyzések is szerepelnek a regényben: „értek alatta. Alatta? S ez a Mosdóssy Imre író akar lenni?” (41); a *tanyai-tanyasi* kettősség megmagyarázása: „Tanyainak pedig azért mondjuk az embert, mert mindig Szeged város polgárának tartotta magát, még ha tarisnyáshasú magyar volt is, míg a 'tanyasi' valóban azt jelenti, hogy tudatlan bunkó, akinek úgy kell lerobbantani a trágyát a csizmájáról” (90). Bartóktól is választ ide kapcsolható gondolatot: „Terjesszék, terjesszék a magyar nyelvet szóval, tettel, beszéddel! Beszéljeteek egymás közt magyarul!!!” (55). Vagy az elbeszélő szavaival: „A mi legnagyobb kulturális tettünk, a mi főséges, szép, szerelmetes, a többenél logikusabb, képszerűbb és pár tucat gyökre visszavezethető, mindenre alkalmas magyar nyelvünk. Ez a titkos nyelv... Aki a magyar nyelven belül van, az a kultúránkon is belül van” (180). Bartók egyik levelében: „Egészen bizonyos, hogy egy évezred múlva, 10 ezer év múlva egész munkásságomnak nyoma se lesz, tán az egész magyar nép és magyar nyelv örökre a feledésbe süllyedt” (162). Nem véletlenül a nyelvi szépség a prérifarkasról szóló indián mesében is felbukkan: „Régen, ha valamit mondtak, az úgy is lett. / Ezért nem mondtak akármit akárkire. / Az emberek nagyon szépen beszéltek” (101). Nyilvánvaló, hogy ezek a (magyar) nyelvi reflexiók is összekapcsolhatók a „Messiás”-gondolattal.

³ „...a magyar nyelvbe pedig szerelmes vagyok” (Osztovits 2012: 60).

Temesi regényének recepciója

Korunk divatszava a *megosztó*. Megosztó az, akiről nem egységes, nem egyértelműen pozitív vagy negatív az emberek véleménye. Temesi Ferenc *Bartók* regénye valószínűleg „megosztó” regény lesz. Egyeseknek nagyon fog tetszeni, másoknak egyáltalán nem, és sokan lesznek, akiknek valami tetszeni fog benne, és valami nem. Temesi *Bartók* regénye attól „megosztó”-regény, hogy nagyon sokféle. Sok esemény, szál, nézőpont, stílus (nyelvi megoldás), hangvétel kavarog és keveredik benne. Kinek ez tetszik, kinek az, ráadásul, ha valakinek valami nagyon nem tetszik, türelmetlenné válik, és könnyen ráhúzza az egésze.

Olvasás-módszertani lehetőség, hogy a regényt nem szükséges lineárisan olvasni, lehet egyszerre csak egy szálát, illetve ki lehet hagyni részeket (bejárású utvonalak). Lehet ugrani (link) és időzni. A *Bartókból* nagyon sokan *Bartókra* kíváncsiak, mások az *Életrajzolóra*, ismét mások talán mindkettőre. Elsősorban nekik szólna a regény, de lesz, akit inkább az egyik vagy inkább a másik érdekel. Nekik segítség a piktogramozás (a bejárású utak jele). A mozaikregény sajátossága, ha kimarad/elmarad egy szál, attól még befogadható a másik. Sőt, ha egy szálon belül kimarad valami, sokszor még akkor is.

Bartók Béla miatt föltétlenül szerethető ez a regény. A *bartóki* kivételesség, a *bartóki* misztikum sokakat érdekel. *Bartók* a 20. századi magyar történelem géniusza; magyar és egyszersmind világszínvonalú. *Bartókról* elmondható az, ami *Széchenyiről*, hogy ő a legnagyobb magyar, vagy ami *Adyról*, ahogy ő magáról állította: a legutolsó magyar. Látnok. A sikeres és tragikus magyar sorsot szimbolizáló alak. A múltba kapaszkodó és a modernséget is meghaladó művész. Mindemellett *Bartók* emberi arcát alig ismerjük. (*Bartókról* szóló emlékezések természetesen szép számmal vannak, ezekből bőven merít Temesi.) Bár művelt körökben ma már nem illik kritizálni a zenéjét, de a *bartóki* zene még mindig keveseké. Temesi programja, amelyet sokszor elmond: az út a *Beatlestől* *Bartókig*. Ezt a programot valósítja meg a *Bartók-regény*. Egy emberi arc, eggyel több arcvonás azoknak, aki már szeretik *Bartókot*, és egy út azoknak, akik szeretnék szeretni és érteni. Temesi *Bartók-képe* összetett. Olvasható egyszerű *Bartók-élet-történetként*, úgy, mintha ifjúságnak szóló tantörténet lenne, de a regény teljes szöveg-hálózatában nagyon is sokszólamú, összetett gondolatvilágot, reflexiót tükröz, mondhatni a modern internetes szövegvilágra emlékeztet. Hogy a regény több mint *Bartók-életrajz*, jelzi munkacíme. Az első cím ugyanis a „beszélő” számokat tartalmazó: „48–56-os zongora” lett volna, amelyre utalások vannak a szövegben: például *Bartók kölcsönzött zongorája*: *Első Magyar Zongorakölcsönző*, *Leltári szám: 48–56 (183)*. A 48 és 56 utal 1848-ra, esetleg 1948-ra is, és természetesen 1956-ra.

Érdekes lehet a *Bartók-regény* az *Életrajzoló*nak (az elbeszélőnek) a kettős *Bartók-történetbe* kíméletlenül őszintén beleírt jelenkori élettörténetei okán is. Nyilvánvaló, hogy ez a tény- és nyelvbeli önkítárulkozás vagy nyersesség sokaknak okozhat gondot, azt mondják, hogy kerül a csizma az asztalra, mi köze ennek a kicsit szétesett, öregedő kamaszlelkű pesti beatniknek az éteri magasságokban lévő, makulátlan, tiszta *Bartókhoz*? Mi ez a narcisztikus kitérülés? Hogy me-

részeli azt képzelni a szerző, hogy a bartóki és az életrajzírói sors párhuzamos? Persze lehet keresni mentségeként párhuzamokat. Kelet-közép-európai művész-sors: a hányatottság, a számkivetettség, az anyagi függetlenség kínzó fájdalma és az egyszerre magyarnak és nagyviláginak, modernnek lenni gyakorlatilag összeegyeztethetetlen programja. A lehúzó Ugar. Meg a muszáj Herkules. A bartóki és az életrajzolóí szál nehezen kapcsolható össze, bármennyire is igyekszik kapcsolatot találni, erőszakolni a szerző.

Végül valószínűleg az a titka a Bartók-regénynek, hogy nagyon sokféle. Temesi már a legelső regényben ráérezett erre, és az áttörést jelentő *Porban* (szótár-regény) pontosan kitalálta azt a formát, amely a modern mediális és informatikai kor szöveggyártását és szövegfogyasztását idézi. Lehet, hogy valakinek valamilyen „kispróza” (fejezet, szövegrész) nem tetszik, de ha kitartó, előbb-utóbb talál benne valamit, ami mégis. Ha másért nem, a szókimondó, sokszor szarkasztikus, ironikus stílusáért lehet szeretni, valamint a nyelvi változatosságáért (a régi és az vadonatúj, eredeti) nyelvi fordulataiért, amelyek apró meglepetésként szolgálhatnak az új magyar regények kedvelőinek.

A „megosztóregény” következménye, hogy beszélnek róla. Pozitív és negatív értelemben. A teljes elutasításnak – meglátásom szerint – sokkal kevésbé lesznek konkrét esztétikai okai, sokkal inkább, persze ki nem mondva: tudomány- vagy aktuálpolitikai vonatkozásai. Ez rendszerint minden véleményben, kritikában leplezve vagy leplezetlenül benne van.

Temesi Ferenc öntörvényű, a maga útját járja a szegedi Tündér utcától a vidéki szellemi központnak számító nagyvároson (egyetem, beatzene, angol szak), egy tragikus baleset következményeként újjászületésen át Pestig (inkább mint Budapestig), majd pedig számos kalanddal a nagyvilág különleges helyeiig: Amszterdamiig, Mexikóig, Kínáig, az USA-ig. Életrajza nem mentes a meghökkenítő kalandoktól, egy helyen azt írja, már harmadszor született újjá. Temesi nem igazodik székértáborokhoz, nem akar megfelelni, és nem politikusan nyilatkozik (politikáról és kortársokról). Az ilyen ember kiismerhetetlen, és az egyszerűsítők számára kellemetlen. És ha az, könnyen lehet rá találni „esztétikai” kritériumokat, hogy miért nem jók a művei. Mondják rá, hogy: modoros, publicisztikus, logikátlan, fantáziátlan, látomás nélküli, terjengős; formai játékaik öncélúak, ezért legyőzi a forma. Érdekes, hogy ezt a sokféleséget máskor, másoknál akár pozitívumként is meg szokás említeni. Ahogy az is ugyanazon értékkel elmondható a Bartók-regényről, hogy egy zeneértő író sajátos látomása, vagy éppen ellenkezőleg: a zeneértést hírből sem ismerő író, unalmas, ifjúsági irányregényekre jellemző egysíkú⁴ művész életrajza.

Sokféleképpen fogják olvasni a *Bartókot*, ezt a „három az egyben”, állásfoglalásra, vitára ösztökélő, „megosztóregényt”. Mégis úgy vélem, van abban valami csodálatos, ha az emberek Bartókról és egy budapesti időszedő, bukdácsoló, önmagát teljes mértékben, olykor a száanalomig kiadó művésztől vitatkoznak hangversenyteremben, folyóiratok hasábjain és a villamoson. Abban is biztos vagyok, hogy a Bartók-regény kapcsán mindenki egy kicsit közelebb kerül Bartókhoz.

⁴ „...a sokszólamúság mögött masszív egyszólamúság bújjik meg” (Papp Ágnes Klára 2012: 21).

Lehet bármit mondani, de ez eddig irodalmunkban a legjelentősebb kísérlet Bartók összetett személyiségének, hatásának a megragadására. Hogy ez az új magyar regénynek zsákutcája lenne, az idő majd eldönti.

SZAKIRODALOM

- Balázs Géza 1989. Szövegszerkesztési sajátosságok Temesi Ferenc Por című regényében. *Magyar Nyelvőr* 3: 314–26.
- Balázs Géza 1997. Szövegtani-stilisztikai jegyek Temesi Ferenc trilógiájában. In: Péntek János (szerk.): *Tanulmányok Szabó Zoltán professzor 70. születésnapjára*. Kolozsvár, 44–9.
- Balázs Géza 1998. Az irodalmi szöveg szövegtani-stilisztikai elemzése. Temesi Ferenc trilógiája (Por–Híd–Pest). In: Sipos Lajos (főszerk.): *Irodalomtanítás az ezredfordulón*. Pauz-Westermann Kiadó, Celldömölk, 874–89.
- Balázs Géza 2007. Az irodalmi szöveg szövegtani-stilisztikai elemzése. Temesi Ferenc trilógiája (Por–Híd–Pest). In: Balázs Géza: *Szövegantropológia. Szövegek többirányú megközelítése*. Berzsenyi Dániel Főiskola – Inter, Szombathely–Budapest, 152–64.
- Benczik Vilmos 2006. *Jel, hang, írás. Adalékok a nyelv medialitásának kérdéséhez*. Trezor Kiadó, Budapest.
- B. V. [Benczik Vilmos] 2010. Hipertext. In: Adamik Tamás (főszerk.): *Retorikai lexikon*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 499–500.
- Boda István Károly–Porkoláb Judit, 2012. *A hipertext paradigma a szövegtanban és a stilisztikában*. Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Crystal, David 2001. *Language and the Internet*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Jánossy Lajos 2012. Asztalnál meghalna. *Élet és Irodalom*, október 5., 21.
- Molnár Szabolcs 2012. Párhuzamosok, találkozatok! Temesi Ferenc: *Bartók. Magyar Narancs*, augusztus 16., 24.
- Osztovtovits Ágnes 2012. Regény életre-halálra. (Interjú.) *Heti Válasz* XII/23, június 7., 60–1.
- Papp Ágnes Klára 2009. Egy szótárforgató följegyzései. Temesi Ferenc 60. *Élet és Irodalom*, november 27., 6.
- Papp Ágnes Klára 2012. „Én egyszerűsítőnek jöttem”. *Élet és Irodalom*, október 5., 21.
- Ropolyi László 2006. *Az internet természete. Internetfilozófiai értekezés*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Tarján Tamás 2012. Op. diff. No. 48–56. Temesi Ferenc: *Bárka* XX/4, 109–13.

Balázs Géza

egyetemi tanár
ELTE BTK

Mai Magyar Nyelvi Tanszék

SUMMARY

Balázs, Géza

Bartókiana: the Temesi hypertext (Ferenc Temesi: *Bartók*)

Ferenc Temesi's latest novel, once again, is a hard row to hoe for both professional and non-professional readers. Tamás Tarján (2012) goes as far as dubbing it *Bartókiana*. For a linguist, the spiritual challenge primarily lies in the novel's formal, structural, semiotic properties (networking). A better and more conscious recognition, comprehension and presentation of these may definitely facilitate the novel's reception. The aim of this paper is to explore the networks of Temesi's text, with special emphasis on the fact that Temesi's novels carry, in addition to some properties of the postmodern

novel, linguistic features (e.g. hypertextuality) of the world wide web that fit the philosophy of the postmodern era. In the second half of the paper, I offer some points concerning the reader's experience. This analysis is a sequel to some earlier papers on Temesi (cf. e.g. Balázs 1989, 1997, 1998).

Keywords: hypertext, networking, text semiotics, structure of text, narration, Ferenc Temesi, Bartók.

Narratíva és nézőpontoszerkezet Az arany ember szövegváltozataiban¹

1. Bevezetés

2008-ban a Pete Pite Kiadó három klasszikus regénynek: *A kőszívű ember fiainak*, az *Egri csillagoknak*, valamint *Az arany embernek* közölte „modern, könnyen olvasható”² változatát, Nógrádi Gergely újraírásában. Mivel eredetileg a 19. században, illetve a 20. század elején íródott művekről van szó, feltételezhetjük, hogy az új változatok elsődleges célja a diákok munkájának, az olvasmányok földolgozásának megkönnyítése lehetett – ezt támasztja alá többek között, hogy az átdolgozások mindegyike jóval rövidebb az eredetijénél, nyelve pedig kifejezetten mai. Kérdés, hogy hogyan éri el ezt a hatást egy mű, és hogy ez mennyiben jelent változást az eredeti szöveghez képest. Véleményem szerint az a törekvés, hogy a cselekményt minél érthetőbben, egyszerűbben és minél rövidebb terjedelemben foglalják össze, jelentős változásokat okozhat egy irodalmi műben.

Dolgozatomban Jókai Mór *Az arany ember* című regényét, valamint ennek sorozatbeli, modernizált változatát vetem össze nyelvészeti szempontból, funkcionális kognitív pragmatikai keretben, a narratív fölépítés és a nézőpontoszerkezet szempontjából. Választásom azért esett éppen a nézőpontoszerkezetre, mivel *Az arany emberben* rendkívül fontos, ám ennek ellenére gyakran figyelmen kívül hagyott szerep jut az elbeszélőnek és a nézőpontok váltakoztatásának. Jókai munkásságát – elsősorban az általános és a középiskolai oktatásban, amely célra az átírat is készült – a regénytörténet romantikus-realista vonulatához sorolják (vö. pl. Szerb 1934: 328–33; Sötér 1965: 281–3; 314–8). A magyar irodalomtörténeti hagyomány a 19. századi realista elbeszélő irodalom egyik legfőbb jellegzetességeként tartja számon az omnipotens ábrázolási perspektívát, vagyis a mindentudó, mindenható elbeszélőt (Béládi–Bodnár–Sötér–Szabolcsi 1990: 661).³ Véleményem szerint azonban *Az arany ember* esetében nem beszélhetünk a szó főnti értelmében vett mindentudó narrátorról.

A továbbiakban egyrészt amellet fogok érvelni, hogy a Jókai-regény elbeszélője a szöveg nyelvezetéből kimutathatóan korlátozottan mindentudó, és nem csupán az elbeszélésről való tudását korlátozza, hanem szubjektivitását is gyakran

¹ Szeretnék köszönetet mondani Tátrai Szilárdnak, Laczkó Krisztinának, Kugler Nórának és a Funkcionális nyelvészeti diákműhely tagjainak észrevételeikért és segítségükért.

² Idézet a 2008-as kiadás fülszövegéből.

³ A dolgozatban nem foglalkozom a legújabb Jókai-kutatások eredményeivel, elsősorban azért, mert a Nógrádi-szöveg az iskolai oktatás céljára készült, amely túlnyomó részben még mindig a klasszikus értelmezésekre támaszkodik, így az új szövegnek is ezen elvárásoknak kellett megfelelnie.